

SEBASTIAN SMOLARZ

PRAWA DIETETYCZNE W BIBLIJ HEBRAJSKIEJ A KWESTIE HERMENEUTYCZNE. KONTEKSTUALNE SPOJRZENIE NA *KSIĘGĘ KAPŁAŃSKĄ* ROZDZIAŁ 11¹

Księga Kapłańska (Kpł) 11 jest jednym z kontrowersyjnych passusów Biblii hebrajskiej. Świadczyć o tym może szeroki wachlarz podejść do jego interpretacji. Komentatorzy od stuleci starali się znaleźć jakiś wspólny mianownik dla jedzenia czy dotykania padliny wielbłąda, zająca, świstaka i wieprza. Sam tekst wskazuje, iż każde z tych zwierząt było nieczyste, a dotykanie ich padliny czyniło ludzi okresowo nieczystymi. Według Kpł 11 pewne zwierzęta można było jeść, ale istniała dłuższa lista tych, które były *טמא* (nieczyste). Zarówno żydowskie jak i chrześcijańskie perspektywy na egzegezę tego tekstu były różne.

Niniejszy artykuł obiera sobie za cel przedstawienie głównych podejść do interpretacji tego tekstu², a także zaprezentowanie możliwości odczytania tego tekstu w szerszym kontekście narracji Kpł.

PRAWA DIETETYCZNE JAKO ALEGORIA NATURY I SKŁONNOŚCI CZŁOWIEKA

List (pseudo-)Arysteasza stanowi jedyny zachowany żydowski komentarz do praw dietetycznych Biblii hebrajskiej pochodzący z ery przedchrześcijańskiej³. Dzieło pretenduje do miana bycia listem Arysteasza, dworzanina Ptolomeusza II Filadelfa, skierowanym do jego brata Filokratesa, który relacjonuje wyjaśnienia żydowskiego arcykapłana Eleazara odnośnie żydowskiego prawa, mądrości oraz

---

¹ Ze względu na ograniczenia tego artykułu, nie będziemy skupiali się na porównaniu przepisów Kpł 11 z przepisami zawartymi w Pwt 14. Chodzi nam głównie o wyeksponowanie pewnych kwestii hermeneutycznych w związku z interpretacjami przepisów dotyczących zwierząt czystych i nieczystych.

² Klasyfikacji różnych interpretacji Kpł 11 próbowali dokonać wcześniej np. M. Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London & New York [1966] 2001, s. 44–49; G.J. Wenham, *The Theology of Unclean Food*, *Evangelical Quarterly* Vo. 53.1, s. 6–11 oraz B.S. Childs, *Old Testament Theology in a Canonical Context*, Philadelphia [1985] 1989, s. 85.

³ J.B. Jordan, *Studies in Food and Faith*, Tyler 1989, s. 31.

etyki, przy okazji prezentując legendę o powstaniu Septuaginty⁴. W rzeczywistości pismo jest pseudepigrafem, który najprawdopodobniej wyszedł spod pióra jakiegoś aleksandryjskiego Żyda, w celu wzmocnienia „mądrości” i „filozofii” żydowskiej w kontekście kultury i myśli greckiej⁵.

Paragrafy 128–171 odnoszą się do odpowiedzi arcykapłana na zadane pytanie o pokarmy, napoje i zwierzęta nieczyste. Paragraf 144 wyjaśnia, że w prawach dotyczących zwierząt nieczystych chodzi o naukę sprawiedliwości oraz o wskazanie na odpowiednie cnoty i doskonalenie ludzkiego charakteru⁶. Następnie paragrafy 145–149 tłumaczą, że ptactwo czyste to te, które spożywa ziarna oraz pozyskuje pokarm z roślin strączkowych, natomiast nieczyste jest drapieżne i mięsożerne. Ludzie podlegający tym prawom mają wystrzegać się schematów obecnych w zachowaniu się ptaków nieczystych (por. Kpł 11,13–19), a zatem nie powinni podbić siłą i gwałtem innych ani ich ranić, lecz raczej winni naśladować ptactwo czyste i udomowione, czyli żyć prawie korzystając z dóbr ziemi i nie szkodząc innym.

Paragrafy 150–161 wyjaśniają, że w przypadku zwierząt lądowych, które są czyste, rozdzielone kopyto czy rozszczepiona racica (por. Kpł 11,3), stanowią symboliczną naukę rozróżniania rzeczy ku dobremu, dla sprawiedliwości, gdyż całość ludzkiej siły i czynów opiera się na ramionach i na kończynach. Dodatkowo cecha przeżuwania pokarmów obecna w przypadku tych zwierząt odnosi się do rozpa miętywania Boga w każdym czynie i o każdym czasie.

Paragrafy 163–169 wspominają o dwóch szkodliwych małych zwierzętach: myszach i łasicach (por. Kpł 11,29–30). Cechą myszy jest zanieczyszczanie i niszczenie rzeczy należących do ludzi podczas zdobywania pokarmu. Cechą łasic, należy nadmienić, iż zupełnie przesądnie⁷, jest poczynanie potomstwa przez uszy, a rodzenie go przez pysk. Według autora ta cecha łasic odnosi się do ludzi, którzy zasłyszawszy coś, szkodzą swoimi słowami innym ludziom, np. do donosicieli.

W *Liście Arysteasa* prawa dotyczące zwierząt czystych i nieczystych stanowią symbolicznie lekcje dotyczące moralnego postępowania ludzi w sprawiedliwości. Według tych nauk Żydzi nie powinni dominować nad ludźmi i stosować względem nich przemoc, ani też niszczyć ich słowami.

⁴ Zob. np. J. Frankowski, *List Arysteasa czyli legenda o powstaniu Septuaginty*, Ruch Biblijny i Liturgiczny 25/1 (1972), s. 13–14.

⁵ Tamże. Por. R.H. Charles (red.), *Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford 1913, bez stro-ny – wersja elektroniczna w programie Logos Bible Software.

⁶ Grecki tekst *Listu* oraz jego angielskie tłumaczenie można znaleźć np. w: *Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford 1913. Polskie tłumaczenie M. Wojciechowski, *List pseudo-Arysteasa*, *Studia Theologica Varsaviensia* 40/1, 2002, s. 121–167.

⁷ Zob. M. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 149 przypis 107. Przesąd ten wg Wojciechowskiego pojawił się u starożytnych Greków i znalazł wyraz w: Aelian [De Natura Animalium – uwaga Autora] 2,55; 9,35; Plutarch, *O Izydzie i Ozyrysie* 74 (380f); Antoninus Liberalis 29,3; *Physiologus* 21; por. Arystoteles, *Zoologia* 580b, 609b, 612a; *O rodzeniu* 756b.

Przykładem wczesnej chrześcijańskiej alegorii do Kpł 11 jest *List Barnaby* 10⁸. Werset 3 stwierdza, że zakaz jedzenia świń (Kpł 11,7) miał pouczyć ludzi, aby nie byli jak świnie, które mając dostatek zapominają o swoim Panu. Wspominają go tylko wtedy, gdy muszą kolejny raz zjeść. Werset 4 stanowi pouczenie dotyczące tego, by ludzie nie naśladowali drapieżnych ptaków (orła, jastrzębia, kani i kruk), które ograbiają innych i żerują na ciałach innych (por. Kpł 11,13–15). Werset 5 wspomina pewne gatunki stworzeń morskich (murena, ośmiornica, małwa), których człowiek nie powinien jeść, ponieważ są to istoty pływające w głębinie morza, przy dnie, co sugeruje ich przeznaczenie na zagładę (ale zob. Kpł 11,10–12). W wersecie 6 podana jest przestroga przed upodobnianiem się do zająca (por. Kpł 11,6), który stanowi obraz wykorzystywania chłopców przez mężczyznę (ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγη. πρὸς τί; οὐ μὴ γένη, φησίν, παιδοφθόρος οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιοῦτοις, ὅτι ὁ λαγὼς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν· ὅσα γὰρ ἔτη ζῆ, τοσαύτας ἔχει τρύπας). Werset 7 dopatruje się w hienie symbolu zboczenia zmiany płci. Werset 8 odnosi się do nakazu unikania łasicy, która rzekomo ustami popełnia niegodziwość (por. *List Arysteasza*). Werset 11 tłumaczy jeszcze, że rozdzielone kopyto u zwierząt lądowych oznacza celowe stawianie kroków w kierunku „świętego wieku”, natomiast przeżuwanie pokarmu odnosi się do rozważania („przeżuwania”) słowa Pana.

Autor *Listu Barnaby* w 10,2c wyraża zdanie, że przepisy Mojżesza należy odczytywać w sposób duchowy: ἄρα οὖν οὐκ ἔστιν ἐντολὴ θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν, Μωϋσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησεν (por. w. 9: περὶ μὲν τῶν βρωμάτων λαβῶν Μωϋσῆς τρία δόγματα οὕτως ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς ὡς περὶ βρώσεως προσεδέξαντο).

Bliżej czasom współczesnym Carl Friedrich Keil i Franz Delitzsch argumentowali odnośnie Kpł 11, że królestwo zwierząt w pewnych aspektach jest w Biblii hebrajskiej obrazem grzechu i śmierci, który staje się pouczeniem dla ludzi⁹. Zwierzęta lądowe, które zostały sklasyfikowane przez ustawodawcę jako nieczyste, należą do grupy drapieżników, które czyhają na inne zwierzęta, by je pożreć¹⁰. Wśród ryb morskich zakazane zostały te, które przypominają swym wyglądem i zachowaniem węża, podobnie jak mniejsze zwierzęta lądowe, np. jaszczurki¹¹. Natomiast z rodzaju ptactwa określone mianem nieczystych zostały wszystkie te, które były postrzegane jako drapieżniki bądź żywiące się padliną i nieczystościami¹². Przy czym Keil i Delitzsch zwrócili uwagę, że choć współcześnie wiedza na temat drapieżności pewnych gatunków jest inna niż w starożytności

⁸ List datowany jest między rokiem 70 a 130.

⁹ C.F. Keil i F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament in Ten Volumes: Vol. 2: Exodus and Leviticus*, tłum. J. Martin, Grand Rapids, [1866–1891] 1973, s. 357.

¹⁰ *Ibid.*, s. 372.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

(np. wielbłąd), to jednak prawa Mojżesza odzwierciedlają zamierzchną tradycję opartą na ówczesnym poznaniu i intuicji¹³.

Wydaje się, że ci ostatni komentatorzy zauważyli słuszny problem związany z alegorycznym podejściem do tematu zwierząt czystych i nieczystych. Gdyby chodziło o pewne ich cechy wyglądu i zachowania, bądź ich zwyczaje, to wydaje się, że w niejednym przypadku zostały one źle zidentyfikowane (przykład łasicy w *Liście Arysteasa*, czy zająca w *Liście Barnaby*). Szukano więc innych rozwiązań.

PRAWA DIETETYCZNE W UJĘCIU RACJONALIZATORSKIM

Filon Aleksandryjski w *De specialibus legibus*, księdze IV, dyskutując dalekosiężne wnioski płynące z Dekalogu, a w szczególności z przykazania „Nie będziesz pożądał”, wyjaśnił, że w prohibicjach zapisanych w Kpł 11 chodziło o zakazanie dobrego (tłustego) mięsa pewnych zwierząt, gdyż jego spożywanie mogłoby prowadzić lud święty do łakomstwa – grzechu, który szkodzi zarówno duszy jak i ciału (zob. paragraf 100: Οὐ μὴν οὐδὲ τὴν τῶν ἄλλων μετουσίαν ἐφῆκε καὶ χρῆσιν ἀδεᾶ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς ἱερᾶς πολιτείας, ἀλλ’ ὅσα τῶν χερσαίων ἢ ἐνύδρων ἢ πτηνῶν ἐστὶν εὐσαρκότατα καὶ πότατα, γαργαλιζόντα καὶ ἐρεθίζοντα τὴν ἐπίβουλον ἡδονήν, πάντα ἀνὰ κράτος ἀπέπειν, εἰδὼς ὅτι τὴν ἀνδραποδοδεστάτην τῶν αἰσθήσεων δελεάσαντα γεῦσιν ἀπληστίαν ἐργάσεται, δυσίατον κακὸν φυχαῖς τε καὶ σώμασιν· ἀπληστία γὰρ τίκτει δυσπεφίαν, ἥτις ἐστὶ νοσημάτων καὶ ἀρρωστημάτων ἀρχή τε καὶ πηγὴ)¹⁴. Filon twierdził, że ustawodawca nadając prawa dietetyczne miał na względzie walory zdrowotne – chodziło zarówno o sferę fizyczną, jak i duchową. A zatem w jego interpretacjach można dopatrzeć się początków tego, co inni rozwinęli w kierunku tzw. interpretacji medycznych (zob. poniżej).

W dalszej części swojego wywodu Filon przechodzi do alegorycznej interpretacji tych cech zwierząt, które czynią je czystymi. W przypadku zwierząt lądowych chodzi o rozdzielone kopyto oraz o przeżuwanie pokarmu (por. Kpł 11,4). Tłumaczy on, że obie charakterystyki wskazują na metody zdobywania wiedzy. Przeżuwanie pokarmu odnosi się do procesu, w którym uczeń przyswaja sobie wiedzę przekazaną przez nauczyciela – musi ją jakby przeżuć i przetrawić (par. 107). Rozdzielone kopyto zaś wskazuje na wybór między ideami, które należy przyjąć i tymi, których należy się wystrzegać (par. 108)¹⁵. W przypadku ryb właściwymi cechami są płetwy oraz łuski (Kpł 11,9). Filon uważa, że obie cechy wskazują na umiejętność oparcia się sile prądu wodnego, czyli w przypadku ludzi chodzi o zdolność przeciwstawienia się sile argumentów przeciwnika oraz o zmierzanie w wybranym kierunku, choćby było to trudniejsze, jakby pod prąd (zob. par. 111–112)¹⁶.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Philo, Volume VIII, z angielskim tłumaczeniem F.H. Colson’a, Cambridge, Mass., London [1939] 1999, s. 68.

¹⁵ *Ibid.*, s. 72–73.

¹⁶ *Ibid.*, 74–77.

Gady, stworzenia pełzające (por. Kpł 11,42) w mniemaniu Filona wskazują na żarłoczność, kormoran (por. Kpł 11,17) na pijaństwo, natomiast wszelkie gatunki koników polnych (por. Kpł 11,21–22) są czyste, gdyż są zdolne unieść się ponad przyziemne sprawy ziemskie (par. 113–115)¹⁷. Ptaki nieczyste są drapieżnikami atakującymi inne ptaki, używając swojej siły przeciwko innym; czyste zaś są łagodne (par. 116–118)¹⁸.

Wydaje się, że średniowieczny żydowski filozof i interpretator biblijnego Prawa, Mojżesz Maimonides, skłaniał się w stronę tego, co Mary Douglas określiła wieki później medycznym materializmem¹⁹. W części III swojego dzieła pt. *Przewodnik błędzających*, zajmuje się m.in. czternastoma klasami nakazów w Prawie Bożym. Trzynastą klasą wg niego są prawa dotyczące zakazanego jedzenia, które miały na celu powstrzymanie pewnych ludzkich żądz i apetytów²⁰. Uważał on, że pokarmy ze zwierząt zakazanych przez Mojżesza są szkodliwe²¹. Szczególnie wieprzowina zawiera zbyt dużo substancji odżywczych oraz substancji zbytecznych. Ponadto mięso to jest „brudne” i „odrażające”²². Z kolei wszelki tłuszcz z wnętrzości zwierzęcych zapycha ludzi, zakłóca trawienie i zagęszcza krew²³. Rozdzielone kopyta i przeżuwanie pokarmów wśród zwierząt lądowych oraz płetwy i łuski w przypadku ryb stanowiły wskazówki odnośnie tego, które zwierzęta były rekomendowane do jedzenia, a które były zakazane²⁴.

Perspektywa medycznego materializmu przetrwała w interpretacjach *Księgi Kapłańskiej* do czasów współczesnych. Samuel Henry Kellogg, amerykański misjonarz do Indii w XIX wieku, argumentował w swoim komentarzu do *Księgi Kapłańskiej* z 1899 roku, że Mojżesz kierował się względami higieny i sanitarnej czystości pisząc na temat zwierząt nieczystych w Kpł 11²⁵. Wykluczył on z diety Izraelitów mięso, które w pewnych warunkach klimatycznych było w sposób szczególnie narażone na wystąpienie pasożytów, a ponieważ krew mogła przenosić inne groźne drobnoustroje, prawodawca nakazał upuszczanie jej podczas uboju. Kellogg argumentował też, że dzięki przestrzeganiu praw dietetycznych Mojżesza, Żydzi byli bardziej odporni na schorzenia i plagi na tle narodów XIX-wiecznej Europy i z reguły żyli dłużej²⁶. Kellogg argumentował również, że nakazy te dobrze współgrały z głównym tematem *Księgi Kapłańskiej* – byciem świętymi dla Boga. Świętość ta miała się przejawiać

¹⁷ *Ibid.*, 76–79.

¹⁸ *Ibid.*, 78–81.

¹⁹ M. Douglas, *op. cit.*, s. 32.

²⁰ Zob. M. Maimonides, *The Guide for the Perplexed*, tłum. z arabskiego M. Friedländer, II edycja [1904], Pdf Library Varda Books, 2002, s. 328.

²¹ *Ibid.*, s. 370.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibid.*, 371.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ S.H. Kellogg, *The Book of Leviticus*, The Expositor's Bible, London [1899] 1906, s. 277nn.

²⁶ *Ibid.* W wersji elektronicznej na czytniki Kindle, którą dysponujemy, trudno było zidentyfikować dokładne numery stron oryginalnej publikacji. Kellogg podaje przykład niebywalej odporności Żydów na epidemię cholery w XIX-wiecznych Włoszech.

m.in. w doskonaleniu ciała, czyli również w dbaniu o zdrowie. Uznanie zwierząt z rozdzielonym kopytem i przeżuwających pokarm oraz ryb posiadających płetwy i łuski za czyste, było praktyczną wskazówką dotyczącą mięsa tych istot, które ogólnie były mniej narażone na choroby i pasożyty.

Wydaje się, że wiek XIX obfitował w podejścia zbieżne z medycznym materializmem. Jak argumentował Peter Gardella, w tamtej dobie często sprawy duchowe, szczególnie grzechu, zestawiane były z pewnym rygiorem zdrowotnym²⁷. Pewien inny Kellogg, John Harvey, adwentysta dnia siódmego wynalazł płatki kukurydziane, aby zredukować w człowieku zaburzony pociąg seksualny, za który odpowiedzialne było m.in. spożycie mięsa i jaj. Łącząc historię biblijną z naukowym materializmem, wierzył, że ograniczenie spożycia mięsa zredukuje poziom popędu oraz efekty grzechu pierworodnego w człowieku²⁸.

Wracając do walorów dietetycznych bądź medycznych gatunków mięsa wymienionych w Kpł 11, podejmowane były badania mające na celu sprawdzenie ich właściwości. Żydowski farmakolog i uczoney z zakresu hebrajskiej literatury David Israel Macht przetestował próbki ze zwierząt nieczystych wymienionych w Kpł 11 i skonstruował, że znajdowały się w nich toksyny. Jednak toksyny znajdowały się także w mięsie zwierząt czystych, choć w mniejszych stężeniach²⁹. Gdyby więc wziąć pod uwagę walory żywieniowe i medyczne, obserwacje te mogły równie dobrze świadczyć za ledwie o tym, że pewne rodzaje mięsa należy jeść rzadziej niż inne³⁰.

Nasuują się również pewne pytania: dlaczego ani *Księga Kapłańska* ani cały *Pięcioksiąg* nie wspominają o jedzeniu w kontekście zdrowia? Oraz dlaczego człowiek, który miał kontakt z nieczystym bądź nieczyste zjadł, był nieczysty tylko do wieczora (por. Kpł 11,24–25.40), a więc przyjmując perspektywę medycznego materializmu na chorobotwórcze właściwości mięs – problem bardzo szybko zanikał i to po zewnętrznym umyciu ciała i ubrania? Ponadto, jeśli Mojżesz był naprawdę przejęty niezdrową żywnością, dlaczego nie podał listy niezdrowych roślin? Inne narody Starożytnego Bliskiego Wschodu takowe posiadały.

PRAWA DIETETYCZNE JAKO ARBITRALNE NAKAZY

Robert H. Pfeiffer może stanowić przykład tych komentatorów, którzy w przepisach dotyczących zwierząt czystych i nieczystych nie dopatrują się szczególnych

²⁷ P. Gardella, *Innocent Ecstasy. How Christianity Gave America an Ethic of Sexual Pleasure*, New York & Oxford, 1985, s. 44.

²⁸ *Ibid.*, strona ze zdjęciem nr 7 po s. 102.

²⁹ D.I. Macht, *An Experimental Pharmacological Appreciation of Leviticus XI and Deut. XIV.* „Bulletin of Historical Medicine”, Vol. 27, 1953, str. 444–450.

³⁰ Zob. J.B. Jordan, *op. cit.*, s. 56. Jak zauważa John E. Hartley, *Leviticus*, Word Biblical Commentary, Nashville 1992, bez strony – elektroniczna wersja z Logos Library System, sekcja „Comments” dot. Kpł 11,7, niektóre narody Starożytnego Bliskiego Wschodu oraz starożytni Egipcjanie spożywali mięso wieprzowe. Wiedzieli więc, w jaki sposób należy obchodzić się z tym rodzajem mięsa, aby sobie nie zaszkodzić.

przekazów dydaktycznych³¹. Twierdzą natomiast, że przepisy te miały w sposób arbitralny wyróżniać Izraelitów spośród otaczających ich ludów czczących innych bogów (szczególnie spośród ludów Kanaanu)³². Były nakazami, które testowały ich posłuszeństwo Bogu i stanowiły o ich świętości pośród innych narodów (por. Kpł 20,25–26). Nie ma więc sensu ich racjonalizować, ani dopatrywać się w nich głębszych nauk. Obserwacja Mary Douglas wydaje się tu dość trafna, że to podejście próbuje w sposób naukowy wyrazić swoje zdezorientowanie dotyczące cech zwierząt czystych i nieczystych³³.

PRAWA DIETETYCZNE W UJĘCIU ANTROPOLOGII KULTUROWEJ

Część współczesnych antropologów kulturowych przyjęła starszy pogląd W. Robertsona Smitha, który definiował wszystkie prawa czystości jako pewien holistyczny system symboli, który miał na celu uporządkowanie społecznych praktyk za sprawą języka czystości i nieczystości. Dobrym przykładem jest słynna książka Mary Douglas pt. *Purity and Danger*, wydana po raz pierwszy w połowie lat 60. ubiegłego stulecia. Douglas argumentowała w niej, że każda kultura wypracowuje swój konserwatywny system symboli odnoszący się do rzeczy czystych i nieczystych. Ludzkie zachowanie związane z nieczystością jest wyrazem określonego systemu klasyfikacji, całościowego sposobu postrzegania rzeczy³⁴. Danych przykładów zanieczyszczeń nie można badać oddzielnie, gdyż dopiero całość pokazuje znaczenie szczegółów.

Naczelną ideą *Księgi Kapłańskiej* jest świętość, która wiąże się z oddzieleniem. Oddzielenie zaś wiąże się z *kompletnością*³⁵. Członek kapłańskiego klanu, który miał zmiążdżone jądra lub za krótką nogę, nie mógł być czynnym kapłanem. Wojownik, który nie był w pełni oddany sprawie, nie był zdolny do walki. Człowiek powinien był dokończyć to, co rozpoczął (por. Pwt 20,6–7). W przypadku zwierząt wykluczano hybrydy – czyste musiały się ściśle trzymać swojej określonej klasy³⁶. Jeśli nie spełniały wszystkich warunków, np. nie miały zarówno rozdzielonego kopyta jak i zdolności przeżuwania pokarmów (bądź zarówno pletw jak i łusek), były nieczyste. Chodzi więc przede wszystkim o kompletność, niepodzielność, niez mieszanie. Anomalie są wykluczone. Według Douglas, ustawodawca, który nakazał medytować nad Bożymi ustawami (por. Pwt 11,18–20), miał na uwadze kierowanie ludzkich myśli na jedność, czystość i kompletność

³¹ Zob. R.H. Pfeiffer, *The Books of the Old Testament*, London 1957, s. 91.

³² Por. S.R. Driver, *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*, New York 1895, s. 164.

³³ M. Douglas, *op. cit.*, s. 47.

³⁴ *Ibid.*, s. 35–37.

³⁵ *Ibid.*, s. 50–53.

³⁶ *Ibid.*, s. 55.

Boga³⁷. A zatem królestwo zwierząt wraz z cechami poszczególnych ich gatunków stanowiło symboliczno-dydaktyczne lekcje dla „ludu świętego”.

Michael P. Carroll wykazał, że argument Douglas sprawdza się w przypadku zwierząt lądowych i ryb. Jednak problemy z jej teorią ujawniają się w przypadku ptaków i owadów (które *de facto* zgodnie z klasyfikacją w Rdz 1 są podkategoriami jednej kategorii), a jej argument w tym wypadku przejawia swoistą tautologię³⁸: Dlaczego latające owady są nieczyste? Bo mają cztery odnóża, a powinny mieć dwa? A dlaczego latające stworzenia powinny mieć dwa? Ponieważ wszystkie inne latające stworzenia w Kpł 11 mają dwa. A zatem antropologiczne podejście również nie jest w stanie wyjaśnić wszystkich zależności zwierząt wymienionych tym rozdziale.

ZWIERZĘTA I LUDZIE W KSIĘDZE KAPŁAŃSKIEJ

Powyższy przegląd różnych podejść do przepisów dotyczących zwierząt czystych i nieczystych ukazuje złożoność problemu interpretacyjnego Kpł 11. Komentatorzy na różne sposoby podchodzili do tego passusu, stosując metody alegoryczne, symboliczne bądź też racjonalizatorskie, krytyczno-sceptyczne, a nawet interdyscyplinarne, wykorzystujące teorie antropologii kulturowej.

I choć zgodzić by się można, że na podstawie samej Kpł 20,25–26 wywnioskować by można, że w przepisach dotyczących zwierząt czystych i nieczystych chodzi głównie o oddzielenie Izraela spośród innych ludów, szerszy kontekst księgi zdaje się wskazywać, że podział zwierząt na dwie główne klasy musiał mieć bardziej szczególny cel.

Warto zwrócić uwagę, że w samej *Księdze Kapłańskiej* w przypadku czystych zwierząt ofiarniczych główną zasadą jest to, że reprezentują one ludzi. Ze wszystkich czystych zwierząt tylko pięć było zwierzętami ofiarniczymi: młody wół (ברבקר), baran, kozioł, gołąb, synogarlica. Wół był najpotężniejszy i symbolizował arcykapłana (Kpł 4,1–21), który reprezentował cały naród (8,14). Kozły składano za książąt, przywódców ludu (Kpł 4,22–26). Czasem składano je także za grzechy narodu (Kpł 9,3; 16,5). Zwykli ludzie ofiarowali owieczki bądź kozy (Kpł 5,6) lub gdy nie byli zamożni – turkawki (תור) lub młode gołębie (ברייונה) (Kpł 5,7). Jednak bez względu na zamożność każdy człowiek musiał złożyć barana (איל) jako Ofiarę Pokutną – kiedy zgrzeszył przeciwko świętości – zbliżył się do Boga bez odpowiedniego przygotowania (Kpł 5,15; 14,10). W przypadku większych zwierząt miały być one kompletne, bez skazy (תמים). Możliwe więc, że w pewnych kategoriach zwierząt czystych można dopatrywać się symboli kapłanów i ludu izraelskiego.

³⁷ *Ibid.*, s. 58.

³⁸ M.P. Carroll, „One More Time: Leviticus Revisited”, [w:] B. Lang (red.), *Anthropological Approaches to the Old Testament*, Philadelphia/London 1985, s. 119.

Również, w kontekście samej *Księgi Kapłańskiej* ciężko byłoby doszukać się względów medycznych czy dietetycznych w przepisach dotyczących zwierząt. Wydaje się, że rozdziały 11–15 są tematycznie ze sobą połączone – wszystkie dotyczą zanieczyszczania się przez człowieka, które wyklucza go z możliwości zbliżenia się do Sanktuarium (משכן – por. Kpł 15,31)³⁹. W rezultacie w rozdziałach tych chodzi o utrzymanie czystości rytualnej w obrębie tego przybytku. Każda część rozpoczyna się tym samym sformułowaniem: „I rzekł JHWH do Mojżesza” וידבר יהוה אל-משה (11,1; 12,1; 13,1; 14,1; 15,1) oraz kończy podobną frazą: „To [jest] prawo...” זאת תורה (11,46; 12,7; 13,59; 14,54; 15,32). Rozdziały 10 i 16 stanowią z jednej strony przykład zanieczyszczenia Sanktuarium przez synów arcykapłana, a z drugiej ukazują możliwość zmazania wszelkiej rytualnej nieczystości (16,1 podejmuje temat r. 10). Rozdziały 9 i 17 dotyczą sposobu składania ofiar. Natomiast rozdziały 8 i 18 opisują poświęcenie najpierw kapłanów, a potem ludu.

Można to przedstawić z pomocą następującego schematu⁴⁰:

Rozdział 8 – poświęcenie kapłanów

Rozdział 9 – kapłani nadzorują składanie ofiar

Rozdział 10 – grzech kapłanów Nadaba i Abihu

Rozdział 11 – przepisy pokarmowe – zwierzęta czyste i nieczyste

Rozdział 12 – przepisy związane z narodzinami dzieci

Rozdział 13 – przepisy dotyczące rozpoznania trądu i kwarantanny

Rozdział 14 – przepisy dotyczące oczyszczenia z trądu

Rozdział 15 – przepisy dotyczące upławów z ciała

Rozdział 16 – Dzień Pojednania – oczyszczenie z wszelkiej rytualnej nieczystości

Rozdział 17 – przepisy dotyczące zabijania zwierząt ofiarnych w Sanktuarium/ bez krwi

Rozdział 18 – poświęcenie ludu

Wydaje się więc, że w tym bliskim kontekście, sprawa koncentruje się na rytualnych walorach człowieka, nie na jego kwestiach zdrowotnych.

Trudno też w samym materiale P dopatrzeć się wskazówek sugerujących alegoryczne odczytanie cech poszczególnych gatunków zwierząt jak ma to miejsce w przypadku *Listu Arysteasza* (np. łasic) i *Listu Barnaby* (np. zajęcy). Tekst zdaje się wskazywać jedynie na pewną klasyfikację poszczególnych zwierząt ze względu na kategorie i grupy. Warto zauważyć, że cała lista zwierząt w Kpł 11 nawiązuje do czwórpodziału⁴¹ występującego w Rodzaju 1,26 i 7,21 (również przynależących do P):

³⁹ Por. np. D.A. Dorsey, *The Literary Structure of the Old Testament. A Commentary on Genesis-Malachi*, Grand Rapids 1999, s. 78.

⁴⁰ Dorsey dostrzega paralele tematyczne w rozdziałach 11–16. Zob. *ibid.* Nasz schemat rozbudowuje to o dalszy kontekst, który ukazuje, że celem ustawodawstwa jest świętość Izraelitów w kontekście świętego Sanktuarium rozumianego jako (symboliczne) mieszkanie Boże.

⁴¹ M.P. Carroll, *op. cit.*, s. 118 argumentuje jednak za podziałem na pięć grup na podstawie Rdz 1,25: zwierzęta lądowe można podzielić na dzikie, bydło oraz pelzające. Jednak w Kpł 11 zdaje się sugerować czwórpodział. Zob. J.B. Jordan, *op. cit.*, s. 66,78.

- 1) ryby
- 2) ptactwo/uskrzydłone owady
- 3) bydło (בהמה)
- 4) pełzające (רמש).

Te cztery główne kategorie zostają dodatkowo podzielone na grupy ze względu na pewne cechy:

- 1) ryby – ze względu na sposób poruszania się (płetwy) i na posiadanie łusek (Kpł 11,9.12)
- 2) ptaki – ? uskrzydłone owady – skakanie po ziemi na tylnych kończynach (por. Kpł 11,21–22)
- 3) bydło – ze względu na sposób poruszania się (rozdzielone kopyto/rozszczepiona racica) oraz posiadanie umiejętności przeżuwania pokarmów (Kpł 11,3.27)
- 4) pełzające – dosł. „pełzające, które pełzają na ziemi” albo „rojące się, które roją się na ziemi”⁴² בשרץ השרץ עליהארץ (Kpł 11,29)

A zatem nie wydaje się, aby tekst był otwarty na takie hermeneutyczne zabiegi, które dopatrują się w poszczególnych zwierzętach sposobu ich rozmnażania się (łasicie) czy rozrostu pewnych zwierzęcych narządów (zające). Za to zauważyć można, że cechą, która wyłania się u większości wymienionych grup jest sposób poruszania się⁴³. Jeżeli materiał P dopuszcza możliwość, że zwierzęta ofiarnicze symbolizują ludzi, rodzi się pytanie, czy w przypadku przepisów dotyczących zwierząt czystych i nieczystych, może chodzić symbolicznie o sposób poruszania się ludzi w obrębie ich sfery świętości – Sanktuarium? Czy chodzić może o poruszanie się nad prochem ziemi (domena węża) i poruszanie się rozmyślnie⁴⁴? Dodatkowo należałoby rozważyć symboliczne możliwości odczytania kwestii przeżuwania pokarmów u lądowych oraz posiadania łusek przez wodne. Czy chodzi o kwestie rozwagi (powolnego działania) lub odseparowywania się od pewnych rzeczy? W każdym z tych zabiegów pomocne mogłyby się okazać szersze odniesienia wewnątrz-biblijne⁴⁵.

W związku z powyższym wydaje się, że tekst Kpł 11 w szerszym kontekście księgi może być otwarty na symboliczne interpretacje⁴⁶, ale tylko w obrębie iden-

⁴² Według listy pojawiającej się w dalszej części Kpł 11,29–30, chodzi o wszelkie gatunki zwierząt małych występujących w dużych ilościach na ziemi, zarówno gadów jak i czworonożnych ssaków. A zatem wydaje się, że czasownik רמש byłby bardziej precyzyjny niż שרץ, jeśli chodzi o sposób poruszania się. Niemniej słowa te można używać jako synonimy. Zob. np. R.L. Harris, G.L. Archer Jr. i B.K. Waltke, *The Theological Wordbook of the Old Testament*, w: BibleWorks 5.0, Bigfork 1992–2001, loc. 2467a.

⁴³ Podobną konkluzję zaproponowała M. Douglas, *op. cit.*, s. 56, choć jej dalsze wnioski różnią się od naszych.

⁴⁴ Zob. np. J.B. Jordan, *op. cit.*, s. 206.

⁴⁵ A zatem należałoby pójść dalej w badaniach i spróbować zastosować wewnątrzbiblijną egzegezę, jak ją określa Michael Fishbane. Zob. M. Fishbane, *Biblical Interpretation in Ancient Israel*, Oxford [1985] 1988, s. 7, 351. Musi ona przyjąć, że różne teksty biblijne są celowo połączone ze sobą w ten a nie inny sposób.

⁴⁶ Krytyczni komentatorzy również wskazują na otwartość tekstu na symboliczne interpretacje. Zob. J.E. Hartley, *op. cit.*, sekcja „Explanation” dot. Kpł 11, choć on sam idzie w kierunku wniosków zahaczających o interpretacje alegoryczne.

tyfikowalnych cech danych grup zwierząt – sposób poruszania się oraz dwie dodatkowe cechy w przypadku lądowych i wodnych. Interpretacje takie musiałyby mieć na uwadze kontekst, w którym umieszczono przepisy dotyczące zwierząt – czyli czystość rytualną ludzi zbliżających się do Sanktuarium (por. Kpł 15,31) i mieszkających w ziemi świętej, w której Sanktuarium się znajdowało (por. Kpł 18,28).

*Ewangelikalna Wyższa Szkoła Teologiczna we Wrocławiu
ul. Świętej Jadwigi 12, 50-266 Wrocław*

DIETARY LAWS IN THE HEBREW BIBLE AND HERMENEUTIC ISSUES.
A CONTEXTUAL READING OF LEVITICUS 11

Abstract

The article offers a survey of some general approaches to the dietary laws of Leviticus 11. It distinguishes between allegorical, rationalistic, arbitrary and anthropological readings. It also points out that those approaches have their flaws. A contextual reading of Lev. 11 suggests that the lawgiver could not have in mind allegorical characterisations of particular species of animals, nor medical reasons in regard to eating their meat.

Although a wider context of Leviticus mentions that all laws of cleanness had the objective of distinguishing Israel from among other nations (cf. 20, 25-26), the same context allows one to view certain animals as symbols of human beings (cf. sacrificial animals in Lev. 4-8). Therefore it is proposed that although previous 'symbolic' readings had their problems, the text itself is open to symbolic interpretations. It is observed that certain mode of locomotion is a general characteristic of clean animals. It could, then, have some associations with the behaviour of men. However, it is remarked that symbolic readings should not go beyond those characteristics linked to locomotion and perhaps to two other matters expressed through the symbols of "chewing the cud" (land animals) and "scales" (fish).

Keywords: Old Testament, Leviticus, Jewish dietary laws